

فرصت‌ها و تهدیدهای دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی ایران در عصر دو فضایی

سید جواد امینی^۱

مجتبی دمیرچی لو^۲

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

^۱. استادیار، عضو هیئت علمی دانشگاه عالی دفاع ملی sjamini20@gmail.com

^۲. دانشجوی دکترای مدیریت راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی damirchi47@hotmail.com

چکیده

توسعه روزافزون فناوری اطلاعات و ارتباطات، موجب تحولات چشمگیری در زندگی بشر شده و پیوند فضای فیزیکی و فضای مجازی، "جهان دو فضایی" را خلق کرده است. روابط خارجی کشورها نیز به تبع آن متأثر شده و "دیپلماسی مجازی" به مفهوم اعمال سیاست خارجی در فضای مجازی، در دستور کار قرار گرفته است. کنشگری فعال به منظور تأمین منافع ملی در این عرصه جدید، نیازمند شناخت ماهیت، کارکرد، فرصت‌ها، تهدیدها و قواعد حاکم بر فضای مجازی و کسب آمادگی لازم است. این مقاله درصدد تبیین فرصت‌ها و تهدیدهای دیپلماسی مجازی ایران می‌باشد و از نظر هدف، کاربردی بوده و روش پژوهش آن آمیخته است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که عمده فرصت‌ها شامل تسهیل تعامل با طیف وسیع مخاطبین، تسريع در انجام امور دیپلماتیک، تسهیل و تسريع در ارائه خدمات کنسولی و ارتباط با ایرانیان خارج از کشور، افزایش قدرت نرم، کاهش هزینه‌ها، تسهیل رصد و گزارش دهی تحولات بین‌المللی، مقابله با ایران هراسی و شیعه هراسی، طرح ایده‌ها و آرمان‌ها در گستره‌ای جهانی و نقش‌آفرینی در شکل دهی به هنجارها و نهادهای ذیربط بین‌المللی است. متناظر با فرصت‌ها، عمده چالش‌ها و تهدیدهای دیپلماسی عصر دو فضایی مشتمل بر اقدامات مخرب گروه‌های افراطی، تروریست و مجرمان بین‌المللی؛ کاهش هزینه‌های رقبا؛ تهدید زیرساخت‌ها، تأسیسات و اطلاعات حیاتی کشور؛ هجوم به مشروعیت و کارآمدی نظام؛ تفوق نظام سلطه بر مدیریت زیرساخت، فناوری و محتوای فضای مجازی در سطح بین‌المللی است.

● واژگان کلیدی

دیپلماسی مجازی، عصر دو فضایی، مدیریت راهبردی، فرصت‌ها، تهدیدها.

مقدمه

با گسترش کاربرد روزافزون فناوری اطلاعات و ارتباطات، جوامع انسانی با تحولات چشمگیری مواجه شده‌اند. خلق "جهان دو فضایی" در نتیجه پیوند فضای حقیقی (واقعی) و فضای مجازی (واقعیت مجازی) از جمله این تحولات است. به تبع آن، روابط خارجی کشورها نیز همانند بسیاری از حوزه‌های تعاملات بشری از این وضعیت جدید متأثر شده و "دیپلماسی مجازی" به مفهوم پیگیری اهداف سیاست خارجی کشورها در فضای مجازی، بعنوان دستور کاری جدید در سیاست خارجی و تعاملات بین‌المللی مطرح شده است.

حضور فعال و گسترده مسئولین عالیرتبه کشورها در رسانه‌های اینترنتی و شبکه‌های اجتماعی، عمومیت یافتن استفاده از شبکه‌های اجتماعی در روابط خارجی، ایجاد سفارت‌خانه‌های مجازی، تعیین سفرای مجازی و تلاش کشورها برای تدوین مبانی حقوقی، هنجار سازی، نهاد سازی، تولید و مدیریت محتوا و همچنین سازوکارهای مطلوب خود در زمینه فضای مجازی در سطح بین‌المللی از جمله پیامدها و مظاهر تحولات صورت گرفته در عرصه دیپلماسی است. امروزه، دیگر روابط کشورها محدود به روابط رسمی بین دولت‌ها نیست؛ بلکه علاوه بر دولت‌ها، بازیگران غیردولتی نیز بعنوان یک عامل تأثیرگذار و در برخی موارد مهمتر و با اولویت در روابط خارجی کشورها، مشارکت دارند. در این فضای جدید و تحول‌یافته، دیپلماسی که در طول تاریخ از دو عنصر اساسی اطلاعات و ارتباطات بهره می‌گرفته با تأثیر پذیرفتن از روند روزافزون توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات، با چالش‌ها و فرصت‌های جدیدی مواجه شده است.

جمهوری اسلامی ایران به دلیل مشخصه و ویژگی‌های خاص خود بعنوان کنشگر بین‌المللی تأثیرگذار و در عین حال متأثر از تحولات بین‌المللی، برای پیشبرد اهداف سیاست خارجی خود نیازمند توجه خاصی به محیط پویای فضای مجازی است. این امر ایجاب می‌کند نهادهای ذیربط و دخیل در امر سیاست خارجی، ضمن اشراف و آگاهی لحظه‌ای و مستمر نسبت به وقایع، تحولات و روندهای جاری و پیش‌بینی روندهای آتی، طراحی، امکانات و آمادگی لازم را برای اقدام متناسب داشته باشند. از این منظر، شناسایی فرصت‌ها و تهدیدهای متوجه دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی ایران اهمیت ویژه‌ای دارد که این مقاله بدان پرداخته است. سؤال اصلی تحقیق عبارت است از: "فرصت‌ها و تهدیدهای دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی ایران کدامند؟". به عبارت دیگر، جمهوری اسلامی ایران در پیگیری تحقق اهداف

سیاست خارجی خود در فضای مجازی با چه فرصت‌ها و تهدیدهایی مواجه است؟ و این عوامل از چه اولویت‌بندی برخوردارند؟

پیشینه و مبانی نظری پژوهش

الف) پیشینه پژوهش

در بررسی پیشینه‌ها، سه دسته از منابع تحقیقاتی دربرگیرنده مبانی نظری دیپلماسی مجازی، سازوکارها و فرایندهای انجام دیپلماسی مجازی و مطالعات مرتبط با تجارب کشورها، روندها و رویکردهای دیپلماسی مجازی بررسی شدند که در ادامه مورد اشاره قرار می‌گیرند. علی اسماعیلی و جلال ثنا قربانی (۱۳۹۷) بر این باورند روندهای کنونی فضای سایبر، مطلوب جمهوری اسلامی ایران نبوده و در صورتی که عزم عمومی برای ایجاد روندها، استفاده از فرصت‌ها و مقابله با چالش‌ها وجود نداشته باشد، انتخاب آینده نظام در فضای سایبر، انتخاب بین بد و بدتر خواهد بود.

شبکه‌های اجتماعی ابزاری قدرتمند جهت موفقیت دیپلماسی مجازی در دهکده جهانی جهت تأثیرگذاری بر مخاطب خواهد بود؛ حال آنکه این بستر توسط رقبا یا دشمنان انقلاب اسلامی ایران طراحی و بکار گرفته می‌شود. می‌توان از بستر آزاد گردش اطلاعات و عدم کنترل دولتها جهت مخاطب قرار دادن فطرت ملت‌ها که تحت تأثیر فعالیت‌های مداوم علیه انقلاب اسلامی ایران است، بهره‌برداری حداکثری در این فضا به میزان توانایی انقلاب اسلامی در ذهنیت‌سازی، انگاره‌پردازی، گفتمان‌سازی و تولید قدرت است؛ قدرتی که بر پایه هدایت کنشگران شبکه‌های اجتماعی در جهت اهداف انقلاب اسلامی و شنیده شدن پیام انقلاب باشد. مدیریت کنشگری در این فضا می‌تواند برغم خواست صاحبان قدرت از طریق مفهوم‌سازی برمبنای گفتمان‌هایی که کنشگران اجتماعی، به آن گفتمان‌ها هدایت می‌شوند، بدست آید. بعلت سیالیت فضای مجازی، هر چه حضور و پویایی مؤثر در دیپلماسی مجازی خودی کمتر باشد، می‌توان استنباط نمود که رقبا و دشمنان در حال یاریگیری و تأثیرگذاری بیشتر در جهت منافع خود می‌باشند.

ویونا راشیکا (۲۰۱۸) در بررسی مهمترین مزایا و مخاطرات دیپلماسی دیجیتالی معتقد است پذیرش ابتکارات دیجیتالی، انقلابی در دیپلماسی تلقی می‌شود. زیرا این امر رویه‌های دیپلماتیک، مدیریت اطلاعات، دیپلماسی عمومی، طراحی راهبردی، مذاکرات بین‌المللی و مدیریت بحران را به صورت بنیادین تغییر داده است. مهمترین اهداف دیپلماسی دیجیتالی در

استفاده از فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی برای تقویت روابط دیپلماتیک را مدیریت دانش، دیپلماسی عمومی، مدیریت اطلاعات، ارتباطات، امور کنسولی و پاسخگویی به فجایع طبیعی، آزادی اینترنت، منابع اطلاعاتی خارجی و سیاست‌گذاری می‌داند. از نظر وی، برخی از مزایای دیپلماسی دیجیتال شامل کمک به بازیگران بین‌المللی برای پیشبرد اهداف سیاست خارجی خود، نزدیکتر کردن رهبران سیاسی به مردم، افزایش سرعت در جمع‌آوری و فرآوری اطلاعات مربوط به فعالیت‌های دیپلماتیک، ارتباطات سریع و کاهش هزینه‌ها است. با این وجود، دیپلماسی دیجیتال منبع خطرات و تهدیدات نیز می‌تواند باشد.

حسین سلیمی و پیمان وهاب پور (۱۳۹۷) در بررسی چگونگی و نوع روایت‌های وزیر امور خارجه جمهوری اسلامی ایران در استفاده از شبکه اجتماعی توییتر بر این باورند ظریف هدف اصلی خود را در توثیتهایش، تحکیم امنیت هستی شناختی جمهوری اسلامی با توجه به متغیرهای نظام اعتماد پایه و عزت خواهی قرار داده است. ظریف با ارائه تصویر ایران مستقل، در جستجوی توسعه، پایبند به تعهدات بین‌المللی، امنیت ساز منطقه و بی‌اعتماد به آمریکا تلاش می‌کند، هرگونه ناامنی در خصوص برداشت از خود و برداشت دیگران از خود را بزدايد و مبانی هویتی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را زنده نگاه دارد. در این عرصه، بیشترین تأکید را بر جستجوی همکاری بویژه در عرصه منطقه‌ای قرار می‌دهد تا همسایگان را نسبت به روایت‌های غیرواقعی «دیگر»ی چون آمریکا آگاه سازد. ظریف همچنین ایران را نه تهدید، بلکه عامل ثبات ساز در منطقه معرفی می‌کند و به همسایگان و قدرت‌های منطقه هشدار می‌دهد که در دام ساخته‌شده توسط آمریکا و رژیم صهیونیستی نیفتند.

هادی خانیکی و احمد امین فرد (۱۳۹۶) استفاده از بازی‌های دیجیتال را ابزاری کارآمد برای تحقق اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران تلقی می‌کنند. از نظر آنها بازی‌های دیجیتال برای ارائه معنای نوین و تصویری جدید از ایران، در هم شکستن پارادایم معنایی فضای بینا ذهنیتی درباره ایران، مفهوم‌سازی و نهادسازی مفهومی از تمدن و فرهنگ ایرانی-اسلامی، در هم شکستن افسانه‌سازی روایت رسانه‌های غربی در تصویرسازی مخدوش از ایران بعنوان کشوری جنگ طلب، بی‌ثبات و ناامن کننده منطقه آسیای غربی، پیروزی بر دیپلماسی دیجیتال رسانه‌های غربی-آمریکایی در جنگ روایت‌ها و به تبع آن طرح ایده‌ها و روایت رسانه‌های دیجیتال جمهوری اسلامی ایران بعنوان جایگزین روایت و ایده‌های رسانه‌های دیجیتال غربی در فضای بینا ذهنیتی و افکار عمومی ملی، منطقه‌ای و جهانی، ظرفیت‌های خوبی دارد.

از نظر سجاد بخشی‌نژاد و رضا اقامتی گشتی (۱۳۹۶) فضای مجازی و مشخصاً شبکه‌های اجتماعی ابزارهای مؤثر دیپلماسی عمومی در جهت نشر اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی هستند. انقلاب اسلامی ایران با توجه به اهمیت روزافزون کارکرد شبکه‌های اجتماعی در تعیین معادله قدرت در جهان امروز و نیز با توجه به ماهیت انقلاب اسلامی که بشریت را مخاطب قرار می‌دهد، بیش از هر گفتمانی نیاز به مخاطب قرار دادن ملت‌ها در نظام بین‌الملل دارد. این مهم با کاربست شبکه‌های اجتماعی در جهت صدور صحیح و هنرمندانه پیام انقلاب اسلامی ایران به دنیا در قالب دیپلماسی عمومی و زیرشاخه دیپلماسی مجازی می‌تواند صورت گیرد. شبکه‌های اجتماعی ابزاری قدرتمند جهت موفقیت دیپلماسی مجازی در دهکده جهانی جهت تأثیرگذاری بر مخاطب خواهد بود.

بر اساس نتایج بررسی ظرفیت‌ها و مزایای سفارت‌خانه‌های مجازی در دیپلماسی توسط مسعود طوفان (۱۳۹۵)، دیپلماسی نوین، روشی نو برای تأثیرگذاری بر هویت، گفتمان و واکنش‌های بازیگران قلمرو عمومی جهانی با کمک شبکه‌ها و رسانه‌های جدید جهانی محسوب می‌شود. لذا، هرچند سفارت مجازی هنوز در مرحله مفهومی به سر می‌برد اما دیپلماسی بر بال دیجیتال بعنوان ابزاری برای تأمین اهداف و منافع کشورها بویژه در سطوح اقتصادی و فرهنگی مورد توجه خواهد بود.

احسان موحدیان (۱۳۹۵) در بررسی تأثیرات سایبر دیپلماسی ایالات متحده بر دیدگاه کاربران ایرانی فضای مجازی نتیجه می‌گیرد کاربران ایرانی سایت‌های رادیو فردا و صدای آمریکا در مقایسه با دیگر کاربران ایرانی اینترنت، دیدگاه منفی‌تری نسبت به جامعه ایران و دیدگاه مثبت‌تری نسبت به جامعه آمریکا دارند.

زاهد غفاری، عبدالرضا بیگی نیا و سید محسن نصرت‌آبادی (۱۳۹۴) با توجه به نتایج بدست‌آمده از تحلیل محیط فضای مجازی جمهوری اسلامی ایران، جمع جبری متغیرهای فرصت‌ها و تهدیدها، را مثبت ذکر می‌کنند.

نتایج مطالعات درمولن و همکاران (۲۰۱۵) در بررسی توئیت‌های سفارت‌های غربی در کشورهای حاشیه خلیج فارس، پنج راهبرد مؤثر بر دیپلماسی را تعامل، شخصی، مثبت، مرتبط و ارتباطات شفاف ذکر می‌کند.

علیرضا طالب پور، منصور شیدایی، مریم خلیل زاده سلماسی و کینوش عمادی (۱۳۹۳) راهبردهای کشورهای جهان در مواجهه با شبکه‌های اجتماعی مجازی را در پنج دسته ایجاد و تنوع‌سازی، همکاری و تشریک‌مساعی، استفاده هدفمند، ترویجی، آموزشی و آگاه‌سازی و تدافعی طبقه‌بندی می‌کنند.

از نظر الهه کولایی، حسن شکاری و مسعود احمدی نیا (۱۳۹۲) هدف دیپلماسی سایبری آمریکا با دو بعد رسمی و غیررسمی، سعی در کنترل و هدایت جریان افکار عمومی و جامعه جمهوری آذربایجان است. دولت آمریکا قصد دارد با متشکل کردن جریان‌های غرب‌گرا و معترض در فضای سایبر، زمینه تحولات دلخواه خود را در کشور هدف (جمهوری آذربایجان) فراهم سازد.

عزیز منصوری (۱۳۹۰) استدلال می‌کند با تغییر محیط بین‌الملل، ماهیت دیپلماسی نیز از نظر شکل و محتوا دگرگون شده است تا هماهنگ و همگام با تحولات، توانایی و کارکرد بهتر و مناسب‌تری برای برخورد با شرایط نوین نظام بین‌الملل داشته باشد. توسعه فناوری‌های ارتباطی موجب شده تا عرصه عمومی جدیدی ایجاد شود که محل تلاقی آراء، منافع، اطلاعات و تأثیرگذاری‌های بازیگران متعدد است. لذا، کشورها همچون گذشته تنها بر تبادلات بین دولتی خود در قالب دیپلماسی سنتی نمی‌توانند اتکا کنند و به اشکال جدیدی از دیپلماسی با استفاده از ابزارها و تکنیک‌های نوینی نیاز است.

مهدی کریمی نیستانی (۱۳۹۱) بر این باور است اینترنت بعنوان یک رسانه عامه‌پسند مبنایی برای ارتباطات فردبه‌فرد به‌منظور مبادله اخبار و تحلیل وقایع، کاربرد وسیعی پیدا کرده است. دیپلماسی عمومی وب محور می‌تواند در خدمت کشورها برای نیل به اهداف خود در دیگر کشورها قرار گیرد. آمریکا درصدد است با حمایت از ابزار انتشار و گسترش دیپلماسی وب محور، تمایلات و خواست‌های خود را در دیگر کشورها اعمال کند.

مطالعات محمود شهابی و قدسی بیات (۱۳۹۱) اذعان دارد از دیدگاه کاربران، محیط شبکه‌های اجتماعی مجازی، فضای سیاسی تلقی نمی‌شود. بلکه اکثر آنها برای تسهیل روابط خود، احیای روابط قدیمی و ایجاد و حفظ ارتباطات دوستانه به آن روی می‌آورند. برخی محدودیت‌های جغرافیایی، اجتماعی و فرهنگی، سیاسی و اقتصادی را با حضور در این شبکه‌ها جبران می‌کنند که از مهمترین آنها تجربه جهان‌وطنی و آشنایی با دیگر جوامع است.

سید محمد کاظم سجادیپور و موسی‌الرضا وحیدی (۱۳۹۰) ظهور قلمرو عمومی جدید جهانی را موجب توجه ویژه به دیپلماسی عمومی نوین در دستگاه‌های دیپلماتیک ملی می‌دانند. این نوع دیپلماسی در افزایش قدرت نرم یا هوشمندانه کشورها و توسعه نفوذ آنها در عرصه جهانی بویژه برای کشورهای کوچک که با محدودیت قدرت سخت مواجه هستند، نقش مهمی ایفا می‌کند. از نظر آنها موفقیت دیپلماسی عمومی در محیط پیچیده و جدید جهانی و مدیریت گفتمان‌ها، تصاویر و کنش‌ها، نیازمند تخصص، ابزارها، رویه‌ها، ایده‌ها و فنون جدید و

استفاده از ظرفیت تمامی بازیگران دولتی و غیردولتی و در مجموع دستیابی دستگاه‌های دیپلماتیک ملی به ابزارهای مفهومی و عملیاتی لازم است.

ابوذر گوهری مقدم (۱۳۸۷) با اشاره به اهمیت روزافزون دیپلماسی دیجیتال بر ضرورت آشنایی دستگاه دیپلماسی کشور با فناوری‌های مربوطه و آموزش و تربیت کادر اجرایی خود تأکید دارد.

محمود کلاهیجان (۱۳۸۷) الگوی سه وجهی (فرهنگ، سیاست، اقتصاد) در کاربرد منابع قدرت نرم را تأمین‌کننده امنیت ملی ایران می‌داند و معتقد است در این راستا ارتباطات دیپلماتیک مطلوب و گسترده در تأمین امنیت ملی تأثیر خاص دارند.

ب) مبانی نظری پژوهش

دیپلماسی: دیپلماسی از قدیمی‌ترین نهادهای بشری است. فرمانروایان از گذشته‌ها، فرستادگان خود را با اهداف جلوگیری از جنگ، از بین بردن خصومت‌ها و همچنین مبادلات اقتصادی، نزد دیگر حاکمان می‌فرستادند. دیپلماسی با مدیریت مناسبات میان دولت‌ها و روابط آنها سروکار دارد. از این منظر، دیپلماسی وسیله‌ای است که دولت‌ها به کمک آن و با استفاده از مکاتبات، مذاکرات، تبادل دیدگاه‌ها، لابی کردن‌ها، ملاقات، تهدیدها و دیگر فعالیت‌های مربوطه به هماهنگ‌سازی و تأمین منافع خود می‌پردازند. دیپلماسی به مجموعه تدابیر و اعمالی که عمدتاً با شیوه‌ای مسالمت‌آمیز برای حصول حداکثر توافق و تفاهم در صحنه بین‌الملل، جهت تأمین و حفظ منافع ملی و اجرای سیاست خارجی اطلاق می‌شود.

دیپلماسی در طول تاریخ، متناسب با تحولات ساختار قدرت در جهان دستخوش تغییر و تحول شده و اشکال متفاوتی از دیپلماسی میان کشورها و حکومت‌ها تجربه شده است. در دیپلماسی سنتی، دیدگاه دولت‌محور و تأکید بر فرایندهای بین‌دولتی دیپلماتیک و سخت‌افزاری بودن آن، اصالت دارد. ویژگی‌های سخت‌افزاری دیپلماسی سنتی عبارت است از: حاکمیت و سرزمین با تأکید بر عامل مکان (قشقای، ۱۳۸۹: ۱۳۵)، ماهیت اطلاعات (ساده و سطحی بودن اطلاعات، محرمانگی و عدم اطلاع‌رسانی عمومی، تأثیر فاصله و بُعد مسافت در انتقال اطلاعات)، ماهیت نظام بین‌الملل (دولت‌ها بعنوان بازیگر اصلی روابط بین‌الملل و دارای حاکمیت مطلق و انحصار امور سیاست خارجی در وزارت امور خارجه) (گوهری مقدم، ۱۳۸۷:

۱۰۵) و قدرت سخت^۱ (قدرت نظامی، اقتصادی، منابع طبیعی و موقعیت ژئوپلیتیک بعنوان ضامن بقای کشورها و اهرم تعیین‌کننده در تقابل و تعاملات میان آنها) (بیات، ۱۳۸۶: ۲۰). در برداشت‌های سنتی و برگرفته از نگرش سخت‌افزاری به مفهوم دیپلماسی، بویژه در دوره زمانی ۱۹۱۸ تا ۱۹۹۰ مذاکرات رودررو، اقتصادی، تبلیغات (سخت‌افزار) و نمایندگی دیپلماتیک ابزارهای دیپلماسی بودند. در دیپلماسی سنتی، مذاکرات از طریق دیپلمات‌ها و وزارت امور خارجه انجام می‌شد و نبود امکانات ارتباطی سریع برای رؤسای دولت‌ها، امکان تماس آنها را با یکدیگر محدود می‌ساخت. دیپلمات‌ها، نهادها و شخصیت‌ها را با تعیین وقت قبلی و پس از ردوبدل کردن تعارفات دیپلماتیک ملاقات می‌کردند. شهروندان یا اتباع کشور خودی نیز برای انجام امور کنسولی، به‌صورت مستقیم به سفارتخانه مراجعه می‌کردند. دیپلماسی سخت‌افزار، بیشتر بر روابط بین دولت‌ها استوار بود و افکار عمومی و بازیگران غیردولتی، نقش چندانی در دیپلماسی نداشتند (بیات، ۱۳۸۶: ۱۲۰-۱۱۷). با تحولات صورت گرفته در نظام بین‌الملل، ویژگی‌ها، بازیگران و رویه‌های دیپلماسی نیز متحول و به‌تبع آن مفاهیم و تعبیر جدیدی همچون دیپلماسی دوجبهی، دیپلماسی نوین، دیپلماسی عمومی، دیپلماسی غیرمتعارف، دیپلماسی چندجانبه، دیپلماسی زمان واقعی^۲ و... مطرح شده است (محمدیان و رضائی، ۱۳۹۵: ۱۱۳-۱۱۱).

فضای مجازی: این اصلاح از ترکیب دو واژه "فضا" و "مجازی" تشکیل شده است. واژه "فضا" به لحاظ معنایی، گاهی به عرصه ظاهراً نامتناهی فراسوی جو زمین و بین ستارگان اطلاق می‌شود که ماهیت مادی، فیزیکی و محدودی دارد. گاهی از آن به قلمرو سه‌بعدی محل استقرار چیزی یا موضوعی تعبیر می‌شود و گاهی نیز قلمروی انتزاعی یا واقعی که چیزی را به آن نسبت می‌دهند، نظیر فضای فکری یا معنوی (حافظ‌نیا، ۱۳۹۴: ۷). واژه "مجاز و مجازی" از نظر معنایی در برابر حقیقت قرار دارد. به عبارتی، مجازی یعنی غیرواقعی و غیرحقیقی ولی به معنی دروغین نیست. زیرا هرچند این واژه در معنای غیرحقیقی خود بکار می‌رود؛ ولی موضوع حقیقی آن وجود دارد و متروک نیست (دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۰۲۸۱). بر پایه معنای فارسی واژه مجازی، برخی تعبیر از آن بکار می‌رود که ممکن است بیانگر معنای واقعی این اصطلاح نباشد؛ نظیر فضای خیالی، فضای ذهنی، فضای وهمی، فضای غیر هشیار، فضای تصویری و فضای رؤیایی.

1. Hard Power

2. Real-Time Diplomacy

در زبان فارسی مجاز و مجازی برابر واژه انگلیسی سایبر^۱ بکار می‌رود. واژه سایبر در دهه ۱۹۴۰ در چارچوب اصطلاح سایبرنتیکز^۲ به مفهوم "علم مطالعه ارتباطات و کنترل" به‌ویژه در مقایسه مغز انسان و حیوانات با ماشین و ابزارهای الکترونیک مطرح شد. واژه سایبر پیشوند اصطلاحات و نام‌های بسیاری در زبان انگلیسی شده است و در زبان فارسی نیز واژه مجازی به جای آن بکاررفته است؛ نظیر شهروند مجازی^۳، فرهنگ مجازی^۴، دولت مجازی^۵، پول مجازی^۶، کانال مجازی^۷، فضای مجازی^۸، قهوه‌خانه مجازی^۹، فرد مجازی^{۱۰}، جرم مجازی^{۱۱}، کسب‌وکار مجازی^{۱۲}. اصطلاح فضای سایبر را اولین بار فردی به نام "ویلیام گیسون"^{۱۳} نویسنده داستان تخیلی-علمی در کتاب نورومونسر^{۱۴} در سال ۱۹۸۴ بکار برد. این اصطلاح بعداً به فضایی اطلاق شد که شامل مجموعه‌ای از ساختارها و روابط غیر فیزیکی بین انسان‌های بکارگیرنده رایانه بوده و بر فناوری اطلاعات و ارتباطات و شبکه‌های رایانه‌ای و اینترنت بعنوان واقعیتی فیزیکی مبتنی است. در این فضا، ساختارهای مختلفی چون پست‌های الکترونیک، شبکه‌های اجتماعی، تعاملات اجتماعی، شبیه‌سازی‌ها، سایت‌ها، وبلاگ‌ها و نرم‌افزارها امکان ارتباط، تعامل و انجام فعالیت انسان‌ها را فراهم می‌کنند.

فضای مجازی یا بر پایه تخیل‌های فاقد مبنای واقعی (نظیر موجودات تخیلی) و یا بر پایه واقعیت‌های شبیه‌سازی‌شده (نظیر فروشگاه‌های مجازی) طراحی و ابداع‌شده که در زندگی بشر اثربخش است. جهان و فضای حقیقی تکیه‌گاه فضای مجازی است و زیرساخت‌های فضای مجازی یعنی شبکه‌های رایانه‌ای و اینترنت که فضای مجازی در آن شکل می‌گیرد، تماماً در جهان واقعی قرار دارد و از ماهیتی فیزیکی برخوردار است. به‌این ترتیب، فضای مجازی بدون جهان واقعی، اعم از زیرساخت‌ها و نیز سیستم‌عامل هوشمند سازنده و نیز کاربر آن یعنی انسان، امکان تحقق نمی‌یابد. بنابراین، فضای مجازی در چارچوب و متکی بر فضای واقعی معنا

1. Cyber

2. Cybernetics

3. Cyber-citizen

4. Cyber-culture

5. Cyber-state/e-government

6. Cyber-cash

7. Cyber-channel

8. Cyber-space/virtual space

9. Cyber-cafe

10. Cyber-person

11. Cyber-crime

12. Cyber-business

13. William Gibson

14. Neuromancer

می‌یابد و از ماهیتی فیزیکی و نقشی ابزاری برای انسان برخوردار است (حافظ نیا و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۳). فضای مجازی محیط موجود در شبکه‌های بین‌المللی که از طریق شاهراه‌های اطلاعاتی مثل اینترنت به هم وصل هستند. تمام اطلاعات راجع به روابط افراد، ملت‌ها، فرهنگ‌ها و کشورها و بطور کلی هر آنچه در کره خاکی به صورت فیزیکی و ملموس وجود دارد، در این فضا به صورت ملموس (نوشته، تصویر، صوت، سند و ...) به شکل دیجیتالی وجود داشته و قابل استفاده و در دسترس کاربران بوده و از طریق رایانه، اجزای آن و شبکه‌های بین‌المللی به هم مرتبط می‌باشند. (قاضوی، ۱۳۹۵: ۱۰۵).

نظریه‌های مبنای این مقاله، "دو فضائی"^۱ و "دیپلماسی هوشمند"^۲ هستند. جهان دو فضایی در نتیجه پیوند فضای حقیقی (واقعی) و فضای مجازی (واقعیت مجازی) شکل گرفته و دیپلماسی هوشمند نیز نتیجه کاربست قدرت نرم و دیپلماسی است.

بن مایه^۳ دو فضائی تأکید می‌کند که فهم واقعیت‌های جوامع انسانی با بن‌مایه‌های تک جهانی ممکن نیست و فهم جهان واقعی منهای درک جهان مجازی و بالعکس، مطالعه جهان مجازی بدون توجه به متغیرهای جهان واقعی، مطالعه را گرفتار نوعی خطای فهم می‌کند (عاملی، ۱۳۹۶: ۲۱۹). میزان ارتباط انسان‌ها با فضای مجازی تابع متعددی از جمله ظرفیت‌های این فضا در پاسخگویی به نیازهای بشر است. با در نظر گرفتن این امر برای تعامل دو فضای حقیقی و فضای مجازی پنج حالت می‌توان تصور کرد. از بین آن‌ها دو حالت عدم تداخل و هم‌پوشانی کامل، وجود خارجی ندارد. بلکه حالت واقعی، تداخل و هم‌پوشانی این دو فضا است. هم‌پوشانی نیز نسبی بوده و با غلبه یکی بر دیگری یا تداخل برابر تصور است. این حالت‌ها در شکل (۱) نمایش داده شده است.

شکل (۱): حالت‌های متصور تعامل دو فضایی

1. Dual Space
2. Smart Diplomacy
3. paradigm

دو فضایی شدن مجموعه فرایندهایی است که پیوند ساختاری و سازوکاری میان فضای فیزیکی و فضای مجازی زندگی برقرار می‌سازد. در این معنا، پیوندها و نسبت‌هایی که به‌صورت فرایندی میان فضای فیزیکی زندگی و فضای مجازی آن برقرار می‌شود موجب شکل‌گیری امر یا امور دو فضایی می‌گردد. فرایند دو فضایی شدن را می‌توان در پنج پیوند و رابطه طبق شکل ۳ مورد توجه قرار داد: انحصار ظرفیت‌های فضای فیزیکی، تکرار ظرفیت‌های فضای فیزیکی در فضای مجازی، ترکیب فضای فیزیکی و فضای مجازی، تکرار ظرفیت‌های فضای مجازی در فضای فیزیکی و انحصار ظرفیت‌های فضای مجازی (عاملی، ۱۳۹۷: ۷۸-۷۳).

دیپلماسی هوشمند از جدیدترین تعبیر رواج یافته در ادبیات روابط بین‌الملل در سال‌های اخیر است که برای اولین بار در سال ۲۰۰۹ توسط هیلاری کلینتون وزیر وقت امور خارجه آمریکا مطرح شد. دیپلماسی هوشمند، حاصل هم‌افزایی قدرت هوشمند و دیپلماسی است (ایزدی و تکبیری، ۱۳۹۳: ۳۹-۳۸). مفهوم قدرت هوشمند^۱ بعنوان ترکیبی از قدرت سخت و نرم برای دستیابی به اهداف در روابط بین‌الملل توسط جوزف نای معاون وزیر دفاع و نظریه پرداز آمریکائی مطرح شد. وی معتقد است نه قدرت نرم و نه سخت به تنهایی نمی‌تواند سیاست خارجی مؤثر تولید کند. دیپلماسی هوشمند به معنی کاربرد همزمان و ترکیبی از قدرت سخت و نرم در دیپلماسی است که با بهره‌گیری از تمام ابعاد دیپلماسی و ظرفیت‌های مادی و معنوی به نقش‌آفرینی در عرصه بین‌المللی می‌پردازد. با بهره‌گیری از این نوع دیپلماسی، دولت‌ها بعنوان بازیگران اصلی عرصه نظام بین‌الملل، در عین سهولت در تصمیم‌گیری به دلیل گستردگی ابزار و اطلاعات در اختیار، سرعت عمل بالایی نیز داشته و با دقت فراوان در عرصه اجرای تصمیمات و بازخورد گیری حاضر می‌شوند.

در شکل (۲) رابطه دیپلماسی هوشمند با قدرت هوشمند و دیپلماسی نمایش داده شده است:

شکل (۲): ترکیب دیپلماسی هوشمند

^۱. Smart Power

دیپلماسی مجازی؛ مفهوم، ویژگی‌ها و کار ویژه

با ظهور فضای مجازی و دو فضایی شدن جوامع بشری امروزه به دشواری بتوان جامعه یا افرادی را حتی در دورافتاده‌ترین مناطق جهان یافت که با فضای مجازی مرتبط نبوده و در زندگی روزمره از آن بهره نگیرند. روند فزاینده تأثیرات دو فضایی شدن در نظام بین‌الملل و روابط خارجی کشورها در سالهای اخیر کاملاً مشهود است. فضای مجازی چنان با نظام بین‌الملل درهم تنیده شده که گریزی از آن نیست. دیپلماسی مجازی هر لحظه بیش‌ازپیش برای پیشبرد سیاست خارجی، غیرقابل اجتناب و حیاتی شده و توان آن را دارد که در طولانی‌مدت، به موقعیت کانونی و محوری در جعبه ابزار دیپلماسی تبدیل شود. لذا، کشورها به موازات تلاش برای تأمین منافع ملی خود در فضای مجازی، هنجار سازی، نظام‌مند کردن و سیاست‌گذاری برای فضای مجازی را در دستور کار قرار داده‌اند. در این راستا، تشکیل ائتلاف‌هایی در مجامع بین‌المللی از جمله سازمان ملل متحد در جریان است. بموازات اقدامات دولت‌ها و بازیگران غیردولتی به‌ویژه شرکت‌های دارنده فناوری‌های پیشرفته و پیشرو در ارائه خدمات اطلاعاتی و ارتباطی، نظریه‌پردازان و محققان نیز به مفهوم‌سازی و نظریه‌پردازی در این زمینه اقدام کرده‌اند. در نتیجه، مفاهیم متنوعی برای تبیین تعامل سیاست خارجی و فضای مجازی ابداع شده که برخی از آنها عبارتند از: دیپلماسی دیجیتال، دیپلماسی سایبر، دیپلماسی اینترنتی، دیپلماسی مجازی، دیپلماسی وب محور، دیپلماسی الکترونیک، دیپلماسی شبکه‌ای، دیپلماسی شبکه‌های اجتماعی، دیپلماسی عمومی نوین، دیپلماسی شخصی، توئیپلماسی، دیپلماسی هشتک و دیپلماسی فیس‌بوک.

گرچه این تعابیر از نظر معنایی، کارکردی و ساختاری دارای تفاوت‌هایی هستند ولی همه آنها به تأثیر فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی بر دیپلماسی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های فضای مجازی در تحقق اهداف سیاست خارجی اشاره دارند. اگر بخواهیم بین تعاریف حداقلی و حداکثری دیپلماسی مجازی، تمایز قائل شویم، در تعریف حداکثری، دیپلماسی در تمام سطوح برآورده‌کننده اهداف دیپلماتیک است. در تعریف حداقلی، دیپلماسی مجازی به معنای استفاده از فناوری نوین، بویژه اینترنت است که در آن اطلاعات ردوبدل می‌شود و ارتباط صورت می‌گیرد.

با عنایت به توضیحات فوق دیپلماسی مجازی را می‌توان مجموعه‌ای از تدابیر و اعمالی دانست که توسط کشورها برای تعیین و نیل به اهداف سیاست خارجی، اداره سیاست خارجی، تنظیم روابط بین‌الملل و حل‌وفصل اختلافات با شیوه‌های مدارا جویانه در فضای مجازی و

همچنین مسائل بین‌المللی مرتبط با فضای مجازی بکار گرفته می‌شود. طبق این تعریف، دیپلماسی مجازی تداوم و تسری فعالیت‌های دیپلماسی سنتی در فضای مجازی از جمله بر بستر اینترنت بوده و دیپلماسی از ابزارهای فناوری اطلاعات و ارتباطات روز جهت ارتقای اثربخشی خود بهره می‌گیرد. لازم به تأکید است که در این راستا قاعده‌مند کردن فضای مجازی بین‌المللی نیز خود به یکی از اهداف این دیپلماسی تبدیل می‌شود. ضمن اینکه باید مدنظر داشت دیپلماسی مجازی جایگزین یا رقیب دیپلماسی متعارف و سنتی نبوده بلکه با خلق ظرفیت‌های جدید به‌عنوان مکمل عمل کرده و با آن همزیستی دارد.

ویژگی‌های دیپلماسی مجازی

دیپلماسی مجازی در قیاس با دیپلماسی سنتی و متعارف دارای ویژگی‌های خاص و بعضاً متمایزی است که برخی از آنها عبارتند از:

- ۱- قابلیت دسترسی بالا و در بر گرفتن طیف گسترده‌تری از مخاطبین؛
- ۲- شبکه‌ای، منعطف، تعاملی و هوشمند بودن؛
- ۳- محدود نبودن به زمان و مکان؛
- ۴- کاهش هزینه‌ها؛
- ۵- چندبعدی بودن و عدم محدودیت به روابط دوجانبه و دولتی؛
- ۶- ابتناء بر فناوری پیشرفته؛
- ۷- پاسخگو و مسئول؛
- ۸- مبتنی بودن بر دانش و علم به‌عنوان یک منبع نهادی (گوهری مقدم، ۱۳۸۷: ۱۱۳).
- ۹- چند ذینفعی^۱ و شکستن انحصار وزارت امور خارجه در امر دیپلماسی.

کار ویژه و کارکرد^۲ دیپلماسی مجازی: برغم پویایی و متحول بودن زمینه و محیط اعمال دیپلماسی در طول تاریخ، کار ویژه و کارکرد دیپلماسی ثابت بوده است. مهمترین کارکردهای دیپلماسی عبارت بوده‌اند از: نمایندگی و مذاکره، جمع‌آوری اطلاعات، تجزیه و تحلیل

^۱ **multi-stakeholder** - ذی‌نفع عبارت است از: دولت، فرد، گروه، جامعه مدنی، شرکت‌ها، مؤسسات تحقیقاتی و سازمان‌های غیردولتی که منفعت مستقیم یا غیرمستقیمی در زمینه مسئله یا هدف موردبحث داشته باشد.

^۲ function

و گزارش دهی از تحولات، گسترش روابط و امور کنسولی (گرک، ۲۰۰۶: ۱۷-۱۵). این کارکردها بطور نسبی در دیپلماسی مجازی نیز دیده می‌شوند. بدیهی است این کارکردها جایگزین کارکردهای دیپلماسی سنتی نشده و بموازات آن و به‌صورت مکمل مدنظر قرار می‌گیرند. گرچه در برخی حوزه‌ها از جمله ارائه خدمات کنسولی و دیپلماسی عمومی مورد اقبال قرار گرفته و بخش قابل توجهی از این خدمات به فضای مجازی منتقل و جایگزین بخشی از رویه‌های اداری سابق شده است. ضمن اینکه باید اذعان داشت مراجع قضائی بین‌المللی نسبت به کارکردهای دیپلماسی مجازی با تردید بیشتری می‌نگرند. به‌گونه‌ای که در گزارش کمیسیون حقوق بین‌الملل در سال ۲۰۱۱ در خصوص حق شرط (پله، ۲۰۱۱: ۲۴) عنوان می‌شود حق شرط‌های اعلامی کشورها از طریق پست الکترونیک در صورتی قابلیت استناد در مراجع قضائی بین‌المللی را دارند که در زمان مشخصی از طریق یادداشت رسمی مورد تأیید قرار گیرند (ممتاز، ۱۳۹۸).

در دیپلماسی مجازی با افزایش نقش بازیگران غیردولتی، سطوح تعامل جدیدی در دیپلماسی به وجود آمده که در شکل زیر نمایش داده شده است:

شکل (۳): سطوح تعامل دیپلماسی مجازی

دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران

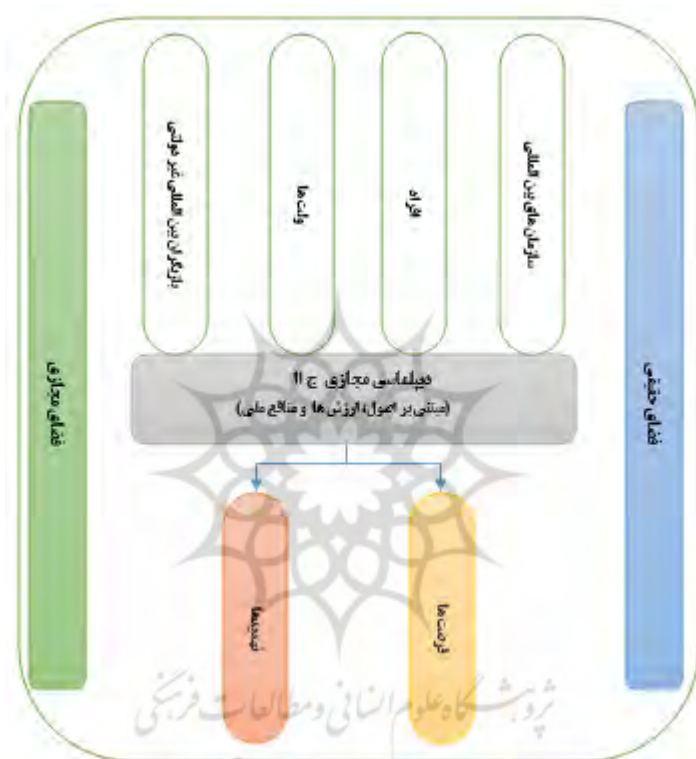
جمهوری اسلامی ایران بعنوان نظام سیاسی منحصر به فرد "مردم‌سالار دینی" که محصول انقلاب اسلامی و مبتنی بر آموزه‌های دین مبین اسلام و منافع ملی است، اهداف سیاست خارجی و به تبع آن دیپلماسی ویژه‌ای دارد که از آن تحت عنوان "دیپلماسی انقلابی هوشمند" می‌توان یاد کرد. این تعبیر از دیپلماسی به هم‌افزایی ویژگی‌های دیپلماسی هوشمند با ویژگی‌های خاص انقلاب اسلامی ایران اشاره دارد. طبق این تعریف، دیپلماسی انقلابی هوشمند مجموعه‌ای از تدابیر و اعمالی است که توسط جمهوری اسلامی ایران برای تعیین و نیل به اهداف سیاست خارجی، اداره سیاست خارجی، تنظیم روابط بین‌الملل و حل و فصل اختلافات بین‌المللی با شیوه‌های مدارا جویانه بکار گرفته می‌شود.

بر اساس اسناد بالادستی نظام جمهوری اسلامی شامل قانون اساسی، رهنمودهای امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت، سیاست‌های کلی نظام، سند چشم‌انداز و قوانین برنامه‌های توسعه پنج‌ساله کشور، اصول "دیپلماسی انقلابی هوشمند" را به شرح زیر می‌توان برشمرد:

- استقلال (ابتناء بر اصل نه شرقی - نه غربی)؛
- نفی سبیل (طرد استیلاي کفار)؛
- وحدت جهان اسلام، حمایت از مسلمانان، مستضعفان و مردمان تحت ستم،
- نفی سلطه‌پذیری و سلطه‌گری (خانی، ۱۳۸۹: ۱۴۹)؛
- عزت، حکمت و مصلحت در روابط خارجی؛
- هوشیاری و هوشمندی؛
- نرمش قهرمانانه (مانور هنرمندانه و انعطاف بدون گذر از آرمان‌ها)؛
- پیش‌برندگی و پیشرو بودن؛
- نوآوری و برخورد مبتکرانه؛
- رعایت اعتدال و توجه به قوانین و عرف بین‌المللی؛
- توجه به مبانی مدیریت انقلابی، نهادی و جهادی (حسن لو و قریشی، ۱۳۹۶: ۱۱-۷).

دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی ایران: دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی ایران به مجموعه‌ای از تدابیر و اعمالی که برای حصول به حداکثر توافق و تفاهم در صحنه بین‌الملل و باهدف تأمین و حفظ منافع ملی و پیگیری سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در فضای

مجازی و یا امور مرتبط با فضای مجازی در سطح بین‌المللی بکار گرفته می‌شود. به دیگر سخن، دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی ایران پیگیری تحقق اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در فضای مجازی است. طبعاً اصول و مشخصاتی که برای دیپلماسی انقلابی ذکر شد در فضای مجازی نیز مصداق پیدا می‌کند.

مدل مفهومی تبیین فرصت‌ها و تهدیدهای دیپلماسی مجازی

روش‌شناسی تحقیق: در این تحقیق، ابتدا با روش اسنادی، پژوهش‌ها و اسناد مربوطه برای احصای فرصت‌ها و تهدیدهای دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی ایران، مورد بررسی قرار گرفت. همچنین، به منظور دستیابی به دانش ضمنی موجود در این حوزه با تعدادی از خبرگان موضوع، مصاحبه‌های باز انجام شد. با ترکیب داده‌های حاصل از مطالعات اسنادی و مصاحبه، متغیرها و روابط بین آن‌ها استخراج شد که روایی و پایایی آن‌ها از طریق تکمیل پرسشنامه توسط ۱۰ نفر از خبرگان مورد آزمون قرار گرفت. این تحقیق، دارای دو جامعه اسنادی مرتبط

با موضوع و جامعه خبرگی متشکل از دست‌اندرکاران حوزه دیپلماسی مجازی شامل ۱۰ نفر از سفرا و دیپلمات‌های ارشد جمهوری اسلامی ایران دارای حداقل تحصیلات کارشناسی ارشد و تجارب عملی مؤثر در دیپلماسی (حداقل ۱۵ سال سابقه فعالیت دیپلماتیک و همچنین مأموریت خارج از کشور) است که به‌صورت هدفمند انتخاب شدند. در جدول زیر ویژگی‌های جامعه آماری نمایش داده شده است:

میزان آشنایی با دیپلماسی مجازی			سوابق دیپلماتیک							تحصیلات			تعداد
			مأموریت دیپلماتیک			سنوآت خدمت				دکترت	دانشجوی دکترا	کارشناس ارشد	
متوسط	زیاد	کم	چندجانبه	دوجانبه	۳۰	۲۵	۲۰	۱۵					
۰	۴	۶	۳	۳	۷	۱	۳	۵	۱	۴	۳	۳	
۰	۴۰	۶۰	۳۰	۳۰	۷۰	۱۰	۳۰	۵۰	۱۰	۴۰	۳۰	۳۰	درصد

جدول ۱- ویژگی‌های جامعه نخبگی پژوهش

پس از جمع‌آوری داده‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای شناسایی شده برای دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی ایران، طی پرسشنامه‌ای به خبرگان ارائه شد و بر اساس میزان فراوانی پاسخ‌ها و با استفاده از آزمون فریدمن رتبه‌بندی آنها مشخص گردید. بدین منظور میزان تأثیرگذاری هر یک از عوامل شناسایی شده به‌عنوان فرصت یا تهدید طبق طیف لیکرت ۵ امتیازی از خیلی کم (با امتیاز ۱) تا خیلی زیاد (با امتیاز ۵) امتیازبندی شد و در معرض آرای خبرگان قرار گرفت. در نتیجه، بر اساس امتیازهای در نظر گرفته شده از سوی خبرگان، اولویت‌بندی این عوامل مشخص شد. نتایج این امر در جداول زیر نمایش داده شده است:

ردیف	عامل	فرصت								میزان تأثیرگذاری آن به‌عنوان فرصت					
		موافقم		مخالقم		خیلی زیاد		زیاد		متوسط		کم		خیلی کم	
		درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
۱	تسهیل تعامل با طیف وسیع مخاطبین	۱۰۰	۱۰	۰	۰	۹۰	۹	۱۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۲	تسریع در انجام امور و رویه‌های دیپلماتیک	۱۰۰	۱۰	۰	۰	۸۰	۸	۲۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۳	تسهیل و تسریع در ارائه خدمات کنسولی و ارتباط با ایرانیان خارج از کشور	۱۰۰	۱۰	۰	۰	۸۰	۸	۲۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴	ایجاد و افزایش قدرت نرم	۱۰۰	۱۰	۰	۰	۸۰	۸	۱۰	۱	۱۰	۱	۰	۰	۰	۰
۵	کاهش هزینه‌های (مادی و غیرمادی) دیپلماسی	۱۰۰	۱۰	۰	۰	۸۰	۸	۱۰	۱	۱۰	۱	۰	۰	۰	۰
۶	تسهیل رصد و گزارش دهی تحولات بین‌المللی	۱۰۰	۱۰	۰	۰	۶۰	۶	۲۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۷	مقابله با ایران هراسی و شیعه هراسی	۱۰۰	۱۰	۰	۰	۶۰	۶	۱۰	۱	۱۰	۱	۰	۰	۰	۰
۸	طرح ایده‌ها و آرمان‌های ملی در گستره‌ای جهانی	۸۰	۸	۲۰	۲	۶۰	۶	۴۰	۴	۱۰	۱	۲۰	۲	۱۰	۱

۵	۳/۵	تفوق نظام سلطه بر مدیریت زیرساخت، فناوری و محتوای فضای مجازی
۶	۲/۶	نقض استقلال و مظاهر حاکمیت ملی
۷	۲/۲	غلبه فرهنگ سکولار

جدول ۵- اولویت‌بندی تهدیدهای دیپلماسی مجازی

فرصت‌ها و تهدیدهای دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی ایران

توفیق دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی منوط به تحقق الزاماتی است که ازجمله آنها شناسایی فرصت‌ها و تهدیدهای دیپلماسی مجازی و متعاقب آن برنامه‌ریزی برای مواجهه با آنهاست. با در نظر داشت ماهیت، ویژگی‌ها و کارکرد دیپلماسی مجازی، محیط بین‌المللی و همچنین اصول و مشخصه‌های دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران، فرصت‌ها و تهدیدهای زیر قابل ذکر است:

الف) فرصت‌های دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی ایران

۱- تسهیل تعامل با طیف وسیع مخاطبین؛ ماهیت فضای مجازی بگونه‌ای است که برای کارگزاران دیپلماسی ظرفیت ارتباط وسیع و هدفمند با مخاطبین و درعین حال بازخورد گیری سریع را فراهم می‌کند. این امر از ابعاد ایجابی و سلبی ظرفیت‌های خوبی برای دیپلماسی کشور فراهم می‌کند.

۲- تسریع در انجام امور و رویه‌های دیپلماتیک؛ سرعت عمل در صحنه بین‌المللی از مهمترین عوامل موفقیت در دیپلماسی تلقی می‌شود. تسهیل دسترسی و ارتباط با مقامات دیگر کشورها و همچنین بین نمایندگی‌های دیپلماتیک و پایتخت‌ها بدون توجه به بعد مسافت و زمان در دیپلماسی مجازی، سرعت انجام امور را افزایش داده است.

۳- تسهیل و تسریع در ارائه خدمات کنسولی و ارتباط با ایرانیان خارج از کشور؛ فضای مجازی محمل مناسبی برای ارائه خدمات سریع و ارزان کنسولی به‌ویژه به ایرانیان خارج از کشور و درعین حال پیشبرد دیپلماسی دیاسپورا (دهقانی فیروز آبادی و بهرامی، ۱۳۹۶: ۶۵-۶۱) با توجه به حضور بیش از پنج میلیون ایرانی در خارج از کشور محسوب می‌شود. ارائه خدمات مناسب به

آن‌ها موجب تقویت علائق به سرزمین مادری از طریق افزایش پیوندهای زبانی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آن‌ها با ایران شده و زمینه بهره‌برداری ملی از ظرفیت‌های آنان را نیز فراهم می‌کند. امری که با دیپلماسی مجازی با هزینه کم و بهره‌وری بالا قابل تحقق است.

۴- **ایجاد و افزایش قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران؛** با توجه به لزوم بکارگیری منابع قدرت نرم در کنار قدرت سخت به‌منظور پیشبرد اهداف سیاست خارجی، توجه به ظرفیت‌های موجود در فضای مجازی در این راستا حائز اهمیت خاصی است و می‌تواند در ایجاد و تقویت قدرت نرم برای کشورمان تأثیرگذار باشد.

۵- **کاهش هزینه‌های (مادی و غیرمادی) دیپلماسی؛** از بین رفتن بعد مسافت و زمان در دیپلماسی مجازی، موجب شده تا از نیاز به حضور فیزیکی در خارج از مرزها کاسته شده و به‌تبع آن مصارف و هزینه‌های مادی و معنوی کاهش یابد.

۶- **تسهیل رصد و گزارش دهی تحولات بین‌المللی؛** یکی از کار ویژه‌های دیپلماسی و بویژه نمایندگی‌های دیپلماتیک، رصد، تحلیل و گزارش تحولات بین‌المللی به‌منظور ارزیابی آن بر منافع ملی و اتخاذ تدابیر مقتضی است. دیپلماسی مجازی ظرفیت‌های جدیدی برای جمع‌آوری، تجزیه و تحلیل و مبادله گزارش‌ها بین نمایندگی‌های دیپلماتیک و پایتخت‌ها فراهم می‌کند که افزایش دقت و سرعت از جمله آنهاست.

۷- **مقابله با ایران هراسی و شیعه هراسی؛** تعارض منافع و تقابل سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران با نظام سلطه منجر به ایجاد جریان‌ات ایران هراسی و شیعه هراسی شده است. یکی از عرصه‌های مقابله با این امر فضای مجازی است و از این امر دیپلماسی مجازی دارای ظرفیت‌های مناسبی برای پیشبرد این هدف تلقی می‌شود.

۸- **طرح ایده‌ها و آرمان‌های کشور در گستره‌ای جهانی؛** با عنایت به ماهیت فراملی گفتمان اسلامی - ایرانی، فضای مجازی بستر مناسبی برای بسط آرمان‌های ملی، ایجاد شبکه‌های حامی و بسیج ظرفیت‌های آنان در پاسخگویی به نیازهای ملی در گستره‌ای جهانی فراهم می‌کند.

۹- **نقش‌آفرینی در شکل‌دهی به هنجارها و نهادهای ذیربط بین‌المللی؛** بیشینه کردن منافع در فضای مجازی موجب رقابت و تلاش کشورها برای هنجار سازی و ایجاد سازوکارهای مطلوب خود در سطح بین‌المللی شده است. در این راستا، زمینه نقش‌آفرینی و کنشگری در روند شکل‌گیری هنجارها و ساختارهای مربوطه فراهم می‌باشد.

۱۰- بهره‌گیری از دستاوردهای جهانی (اطلاعات، دانش و تجارب جهانی تولید و انباشت شده در فضای مجازی)؛ با توجه به تولید و انباشت اطلاعات، دانش و تجارب جهانی در فضای مجازی، فراهم کردن زمینه‌های دسترسی و بهره‌مندی از این ظرفیت می‌تواند در پیشرفت ایران تأثیرگذار باشد.

۱۱- تسهیل انتقال فناوری‌های مرتبط با فضای مجازی به کشور؛ با توجه به وجود موانع و محدودیت‌های وضع شده از سوی دارندگان فناوری در انتقال به دیگر کشورها، نهادینه کردن ارتباط موضوع فناوری‌های فضای مجازی با اصول و موازین شناخته شده بین‌المللی از جمله حق توسعه می‌تواند در تسهیل انتقال فناوری رهگشا باشد.

ب) تهدیدهای دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی ایران

۱- اقدامات مخرب گروه‌های افراطی، تروریست و مجرمان بین‌المللی؛ ویژگی‌های فضای مجازی از جمله سهولت دسترسی در عین گمنامی و ناشناس ماندن، زمینه مساعدی برای فعالیت مجرمان بین‌المللی و بویژه گروه‌های افراطی و تروریستی فراهم کرده است.

۲- کاهش هزینه‌های رقبا؛ کاهش هزینه‌های مادی و غیرمادی رقبا و دشمنان ایران با بهره‌گیری از ظرفیت‌های دیپلماسی مجازی و تسهیل اقدامات خصمانه از تهدیدهای متوجه جمهوری اسلامی ایران است.

۳- تهدید زیرساخت‌ها، تأسیسات و اطلاعات حیاتی کشور؛ از تهدیدات محتمل برای تأسیسات حیاتی کشور، دست‌کاری و سرقت اطلاعات و ایجاد اختلال جدی در امور کشورداری و حتی مختل کردن زندگی مردم عادی کشور را می‌توان نام برد. تهدید اطلاعات مبادلات دیپلماتیک بویژه بین نمایندگی‌ها و پایتخت از تهدیدات محتمل در این زمینه است.

۴- زیر سؤال بردن مشروعیت و کارآمدی نظام؛ مقابله با اقدامات رسمی و غیررسمی کشورها و جریان‌های مخالف در مراودات دوجانبه و همچنین مجامع بین‌المللی در زیر سؤال بردن مشروعیت و کارآمدی نظام همواره یکی از دغدغه‌های دیپلماسی در سال‌های اخیر بوده است. بدیهی است این امر در دیپلماسی مجازی شدت و حدت بیشتری می‌یابد.

۵- تفوق نظام سلطه بر مدیریت زیرساخت، فناوری و محتوای فضای مجازی؛ بخش اعظم زیرساخت‌ها و نرم‌افزارهای مورداستفاده فضای مجازی متعلق به چند شرکت عمدتاً غربی است. ضمن اینکه تولید و مدیریت محتوا در این فضا نیز تا حد زیادی تحت کنترل کشورهای غربی و بویژه آمریکا است. از این منظر تداوم یا تثبیت این وضعیت که مصداق بارز سلطه و بی‌عدالتی است، تهدیدی برای ایران محسوب می‌شود.

۶- نقض استقلال و مظاهر حاکمیت ملی؛ ماهیت فرامرزی فضای مجازی، مفهوم مرزها و حاکمیت ملی را به چالش کشیده و کشورها، افراد و نهادهای فراملی بیگانه با سهولت با بهانه‌هایی همچون دفاع از حقوق بشر، آزادی بیان، آزادی دسترسی به اطلاعات و ... به اعمال نفوذ و تأثیرگذاری در قلمرو دیگر کشورها می‌پردازند. تلاش برای هنجار سازی و ایجاد سازوکارهای بین‌المللی از جمله تدوین معاهدات و یا ایجاد ساختارهای فراملی الزام‌آور نظارتی یا راستی آزمایی همانند ساختارهای بین‌المللی هسته‌ای، سلاح‌های شیمیایی، حقوق بشری و حتی مداخله شورای امنیت سازمان ملل در این امور از جمله تهدیدات متصور است.

۷- غلبه فرهنگ سکولار؛ با عنایت به اینکه فضای مجازی در بستر فرهنگ، زبان و ارزش‌های غربی سکولار و لیبرال شکل گرفته و در حال گسترش نیز هست، نهادینه شدن این وضعیت برای دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران تهدید محسوب می‌شود.
در شکل (۴) فرصت‌ها و تهدیدهای دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی ایران نشان داده شده است:

شکل (۴) - فرصتها و تهدیدهای دیپلماسی مجازی

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

در عصر دو فضای، دخالت و تأثیر فضای مجازی در حوزه‌های وسیعی از جامعه انسانی تثبیت شده است. دیپلماسی نیز از این امر مستثنی نیست و مباحث مربوط به فضای مجازی، موضوعی محوری در روابط بین‌الملل تلقی می‌گردد. ویژگی‌های خاص فضای مجازی که ناشی از ماهیت آن است، درهم‌تنیدگی و درگیری منافع کشورها را با یکدیگر موجب شده است. در نتیجه، فضای مجازی به عرصه رقابت (نبرد) برای استفاده از منابع و عملکردهای دیپلماتیک در تأمین منافع ملی مبدل شده است. در این رقابت، در یکسو ذی‌نفعان دارای موقعیت برتر به دنبال حفظ، تثبیت و تحکیم وضع موجود هستند و در دیگر سو ذی‌نفعانی که هدف بهبود و ارتقای نقش خود را دنبال می‌کنند درصدد تغییر وضع موجود. جمهوری اسلامی ایران نیز همانند دیگر بازیگران بین‌المللی به دنبال تأمین منافع ملی خود در این عرصه است. در این راستا، دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی ایران با فرصتها و تهدیدهایی مواجه است که در این مقاله احصاء شد.

یافته‌های مقاله مبنی بر متأثر بودن منافع ملی جمهوری اسلامی ایران از روندهای بین-المللی فضای مجازی، لزوم تعامل بین‌المللی در این حوزه و فرصت محور بودن دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی ایران را تأیید می‌کند.

با عنایت به ورود دیپلماسی مجازی به حوزه سیاست علیاً^۱ - دربرگیرنده منافع حیاتی کشورها- ضرورت دارد موضوع دیپلماسی مجازی بعنوان امری اولویت‌دار و حیاتی در دستور کار جدی مسئولان سیاست خارجی کشور قرار گیرد. بهره‌گیری از فرصت‌های دیپلماسی مجازی و تمهید مقدمات مقابله با تهدیدهای آن مورد تأکید است.

در این راستا، پیشنهاد می‌شود زمینه‌های پیشبرد دیپلماسی مجازی هوشمند انقلابی، از طریق تدوین راهبرد، ایجاد یا تقویت ساختارهای موردنیاز، هماهنگی و تقسیم وظایف بین ذی-نفعان ملی باهدف هم‌افزایی و کنشگری فعال در مجامع بین‌المللی از طریق اقدامات دو و چندجانبه در دستور کار مراجع سیاست‌گذاری کشور قرار گیرد

منابع و مأخذ

فارسی

۱. اسماعیلی، علی و ثنا قربانی، جلال (۱۳۹۷). تبیین نسبت سناریوهای محتمل و مطلوب تهدیدات سایبری جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه امنیت ملی. ۷ (۸). صص ۱۷۹-۲۰۵.
۲. ایزدی، جهانبخش و تکبیری، مجتبی (۱۳۹۳). تأثیر دیپلماسی هوشمند در ارتباطات سیاسی نظام بین‌الملل. فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل ۲۶ (۷). صص ۳۴-۵۵.
۳. بخشی نژاد، سجاد و اقامتی گشتی، رضا (۱۳۹۶). دیپلماسی مجازی انقلاب اسلامی ایران در روابط بین‌الملل (با تأکید بر شبکه‌های اجتماعی)، اولین کنفرانس بین‌المللی ظرفیت‌شناسی و تأثیرگذاری فضای مجازی در ارتقای آموزش‌های دینی، به صورت الکترونیک، دانشگاه مجازی المصطفی (ص).
۴. بیات، محمود (۱۳۸۵). دیپلماسی دیجیتال: پژوهشی در تحولات دیپلماسی معاصر. تهران: وزارت امور خارجه.
۵. بیولا، کورنلیو و هلمز، مارکوس (۱۳۹۵). دیپلماسی دیجیتال؛ نظریه و عمل. مترجم: رعنا کاظمی مهرآبادی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه.

¹. High Politics

۶. حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۴). جغرافیای سیاسی فضای مجازی. تهران: سمت. چاپ سوم.
۷. حسنلو، خسرو و قریشی، حمیدرضا (۱۳۹۶). دیپلماسی انقلابی هوشمند در تحولات جهانی. مجله سیاست دفاعی. ۱۰۰ (۲۵). صص ۳۸-۷.
۸. خانی، حسین (۱۳۸۹). مؤلفه‌های نظری اقتدار ملی در سیاست خارجی اسلامی با تأکید بر اندیشه‌های امام خمینی (ره). فصلنامه مطالعات راهبردی. ۴۹. صص ۱۷۰-۱۴۹.
۹. خانیکی، هادی و امین فرد، احمد (۱۳۹۶). راهبردهای مطلوب ارتقاء دیپلماسی دیجیتال ج.ا.ا. استفاده از بازی‌های دیجیتال در دوران پساجام، کنفرانس تحقیقات بازی‌های دیجیتال؛ گرایش‌ها، فناوری‌ها و کاربردها، تهران، بنیاد ملی بازی‌های رایانه‌ای-دانشگاه علم و صنعت ایران، https://www.civilica.com/Paper-DGRCONF01-DGRCONF01_007.html
۱۰. دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال، بهرامی، سمیه (۱۳۹۶). ارزیابی تأثیر کنش‌های دیاسپوریک بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران؛ مطالعه موردی دیاسپورای ایرانی مقیم ایالات متحده. پژوهشنامه علوم سیاسی. شماره ۴۸. صص ۶۸-۳۹.
۱۱. سجادیپور، سید محمدکاظم و وحیدی، موسی الرضا (۱۳۹۰). دیپلماسی عمومی نوین: چارچوب‌های مفهومی و عملیاتی. فصلنامه سیاست. ۴ (۴۱). صص ۹۵-۷۷
۱۲. سلیمی، حسین و وهاب پور، پیمان (۱۳۹۷). توئیپلماسی؛ بازنمایی سیاست خارجی ایران در توئیتر. مطالعات رسانه‌های نوین. ۱۴ (۴). صص ۶۷-۱۰۷.
۱۳. سید آقا بنی‌هاشمی، سعید (۱۳۹۷) سایبر دیپلماسی. تهران: وزارت امور خارجه.
۱۴. شهبایی، محمود و بیات، قدسی (۱۳۹۱). شبکه‌های اجتماعی مجازی و کاربران جوان؛ از تداوم زندگی واقعی تا تجربه جهان‌وطنی. مجلس و راهبرد. ۶۹ (۱۹). صص ۱۵۱-۱۸۰.
۱۵. شهبازی، امیر حمزه (۱۳۹۲). پیامدهای دو فضایی شدن شهرها (فضای سایبر و فیزیکی) بر جایگاه و عملکرد فضاهای باز شهری. پایان نامه دکترا. گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری. دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی شهری. دانشگاه اصفهان.
۱۶. طباطبایی، سید محمد، سلیمی، حسین و احسان موحدیان (۱۳۹۵). تأثیر سایبر دیپلماسی آمریکا بر دیدگاه کاربران ایرانی فضای مجازی (مورد مطالعه: سایت صدای آمریکا). مطالعات رسانه‌های نوین، ۶ (۲). صص ۱۶۱-۱۲۱.
۱۷. طباطبایی، سید محمد و موحدیان، احسان (۱۳۹۶). تأثیر سایبر دیپلماسی آمریکا بر دیدگاه کاربران ایرانی فضای مجازی (مورد مطالعه: سایت رادیو فردا). پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۵۰ (۲۰). صص ۸۸-۵۷.
۱۸. عاملی، سید سعید رضا (۱۳۹۶). فلسفه فضای مجازی. تهران: امیرکبیر. چاپ اول.
۱۹. عاملی، سید سعید رضا (۱۳۹۷). الگوی حکمرانی دو فضایی. تهران: امیرکبیر. چاپ اول.

۲۰. عجملو، بهرام (۱۳۹۷). بررسی نقش دیپلماسی مجازی جمهوری اسلامی ایران در روابط بین الملل، مطالعات راهبردی علوم انسانی و اسلامی، شماره ۱۵
۲۱. غفاری هاشجین، زاهد، بیگی نیا، عبدالرضا و نصرت آبادی، سید محسن (۱۳۹۴). شناسایی عوامل محیطی حوزه سیاسی و فرهنگی فضای مجازی برای جمهوری اسلامی ایران. پژوهشنامه انقلاب اسلامی. ۱۶ (۵). صص ۱۳۶-۱۱۷.
۲۲. قشقاوی، حسن. دیپلماسی عمومی (۱۳۸۹). تهران: وزارت امور خارجه.
۲۳. کریمی نیستانی، مهدی، دیپلماسی وب محور، ابزار مداخله قدرت‌ها (۱۳۹۱). مرکز پژوهش‌های مجلس، شماره گزارش ۱۲۳۶۷.
۲۴. کلاهیچیان، محمود (۱۳۸۷). طراحی الگوی مناسب کاربرد منابع قدرت نرم در تأمین امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران. رساله دکتری. دانشگاه عالی دفاع ملی.
۲۵. کولابی، الهه، شکاری، حسن و احمدی نیا، مسعود (۱۳۹۲). دیپلماسی سایبری آمریکا (مطالعه موردی جمهوری آذربایجان). مطالعات آسیایی مرکزی و قفقاز ۸۲ (۱۹). صص ۱۰۱-۸۱.
۲۶. گوهری مقدم، ابوذر (۱۳۸۷). دیپلماسی دیجیتالی: تحول مفهومی و عملی. راهبرد یاس، ۱۳، صص ۱۱۷-۱۰۴.
۲۷. محمدی، مصطفی (۱۳۹۶). سایبر دیپلماسی و تأثیر آن بر روابط کشورها (سایت اندیشکده راهبردی تبیین). بازیابی شده از <http://tabyincenter.ir/19705>
۲۸. منصوری، عزیز (۱۳۹۰). تأثیر تحول فناوری اطلاعات در عملکرد دستگاه دیپلماسی. سیاست خارجی. ۳ (۲۵). صص ۶۷۴-۶۵۷.
۲۹. طالب پور، علیرضا، شیدایی، منصور، خلیل زاده سلماسی، مریم و عمادی، کینوش (۱۳۹۳). مرور و دسته بندی راهبرد کشورهای جهان در مواجهه با شبکه های اجتماعی مجازی. راهبرد. ۷۳ (۲۳). صص ۴۳-۷۱.
۳۰. طوفان، مسعود (۱۳۹۵). جایگاه و ظرفیت سفارتخانه های مجازی در دیپلماسی نوین. رسانه. ۱۰۳ (۲۷). صص ۱۲۳-۱۳۸.
۳۱. محمدی، علی و رضایی، علیرضا (۱۳۹۵). تحول مفهوم دیپلماسی در روابط بین الملل. پژوهشنامه ایرانی سیاست بین الملل. (۵). صص ۱۰۵-۱۲۷.

لاتین

32. Grech, Olesya (2006). Virtual diplomacy: Diplomacy of the digital age, dissertation presented to the Faculty of Arts in the University of Malta for the degree of Master of Arts in Contemporary Diplomacy, Available at: 23082010104529 Grech (Library).pdf

33. Pellet, Alain (2011). Report of the International Law Commission's Sixty-third session (26 April-3 June and 4 July-12 August 2011). General Assembly Official Records Sixty-sixth Session Supplement No. 10. A/66/10/Add.1. United Nations (New York.)
34. Raimzhanova, Aigerim (2015). POWER IN IR: HARD, SOFT, AND SMART. Institute for Cultural Diplomacy and the University of Bucharest .
35. Rashica , Viona (2018).The Benefits and Risks of Digital Diplomacy, SEEU Review (South East European University Tetovo, Macedonia). 175 (13), Pp 75-89. Available at: DOI: 10.2478/seeur-2018-0008.
36. Spry, Damien (2018). Facebook diplomacy: a data-driven, user-focused approach to Facebook use by diplomatic missions. Department of Media and Communications. The University of Sydney, Australia. 1(168). Pp. 62-80. Available at: <https://doi.org/10.1177/1329878X18783029>
37. Strau, Nadine, Kruikemeier, Sanne, der Meulen, Heleenvan & Noort, Gudavan (2015). Digital diplomacy in GCC countries: Strategic communication of Western embassies on Twitter. Government Information Quarterly. 4 (32). Pp.360-379. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.giq.2015.08.00>

